

dzajúce prvky a zákony dialektiky sú jednoduchšie“ (tamže) voči tomuto zákonu, bez ohľadu na to, či väčšiu jednoduchosť predchádzajúcich zákonov pokladáme za ľahšiu prístupnosť nášmu pochopeniu, ľahšiu možnosť objasnenia alebo ich ontologicky jednoduchšiu štruktúrovanosť. V prvom aspekte najmä preto, že každú kategóriu najlepšie objasníme „vzájomnou konfrontáciou“ (str. 37) s inými kategóriami, t. j. tiež jej pochopením skrz iné (čím nadobudne daná kategória dimenzie iných „jednoduchších“ či „zložitejších“ a stáva sa sama takou) a v druhom s prvým súvisiacom aspekte najmä preto, že pojmy jednoduchšieho a zložitejšieho práve tak ako pojmy nižšieho a vyššieho i iné nemožno vzťahovať na „celý“ vesmír (obširne sa o tom zmieňuje J. Cvekl na stranách 48–52), ktorého *všeobecné a navzájom späté* vlastnosti filozofické zákony a kategórie historicky vyjadrujú.

Za najzaujímavejšiu — a to nielen pre širokú čitateľskú verejnosť, ale i pre pracovníkov vo filozofii — možno považovať poslednú tretiu časť s názvom *Niektoré súčasné problémy marxistickej dialektiky*. Táto časť je najvýraznejšie koncipovaná filozoficko-antropologicky. Autor vychádza z problému praxe, vecne hodnotí jeho rie-

šenie existencializmom, pragmatizmom, pozitivizmom a charakterizuje marxistickú koncepciu praxe ako historicky síce staršiu, avšak v jej základných črtách modernejšiu. To dokazuje v nasledujúcich kapitolkách: *Obecná dialektika a dialektika konkrétneho, Dialektika ľudskej aktivity, Mikrokozmos a makrokozmos človeka*. K najpodnetnejším patrí analýza dialektiky cieľa a prostriedku, otázka motívu pri rozhodovaní, spôsobov rozhodovania atď.

Skromnú úlohu („... zoznámiť študentov, popr. záujemcov o filozofické myslenie so stavom a problematikou modernej dialektiky.“), ktorú si J. Cvekl v úvode kladie, v mnohom prekročil. Práca je niektorými svojimi partiami na úrovni odbornej publikácie, pričom nestráca na prístupnosti výkladu. Autor v nej nachádza nové aspekty, nové doteraz málo rozpracované alebo vôbec nerozpracované problémy a ukazuje možnosti ich riešenia. Spôsob, akým aktualizuje problémy dialektiky ľudskej činnosti je vysoko podnetný. Prácu možno vrelo privítať ako v mnohých ohľadoch doterajšie prekonávajúci doplnok našej učebnicovej a všeobecnovzdelávacej filozofickej literatúry.

Jozef Coufal

IDEOLOGIA V MODERNEJ SPOLOČNOSTI

Je existencia ideológie spätá iba s existenciou antagonistických spoločenských síl, alebo je podmienená aj inými spoločenskými podmienkami? Prináša moderná industriálna spoločnosť oslabenie ideologického ruchu alebo oživenie? Ako sa premietajú spoločenské krízy a konflikty v ideologickým vedomí spoločnosti? Týmito a podobnými otázkami sa zaoberá poľský sociológ J. Wiatr v svojej práci *Zánik ideológie?*¹

V prvej kapitole sa J. Wiatr kriticky zamýšľa nad niektorými významnejšími,

čo do obsahu i metódy najrealistickejšími, najobjektívnejšími pokusmi buržoáznymi sociológov, ale i niektorých socialistických teoretikov o osvetlenie podstaty a funkcie ideológie v modernej spoločnosti — kapitalistickej i socialistickej.

Wiatrova polemika je veľmi vecná, triezva, citlivo diferencuje kritizované názory. V zásade rozlišuje v súčasnej anti-

¹ J. J. Wiatr, *Zánik ideológie?*, Bratislava 198.

ideologickej orientácii 4 hlavné prúdy: 1. zánik ideológie ako program antikomunizmu; 2. zánik ideológie, ako konzervatívna utópia; 3. zánik ideológie, ako socialistická utópia; 4. zánik ideológie v empirickom chápaní.

Pomerne najviac pozornosti venuje práci francúzskeho filozofa R. Arona *Koniec epochy ideológií*.² Ukazuje, že napriek diferencovanému a mnohostrannému prístupu k problému ideológie, napriek snahe o objektívny pohľad na súčasné ideologické spory, R. Aron pod zánikom ideológie má na mysli jedine zánik komunistickej ideológie, nie ideológie vôbec. Z tohto stanoviska polemizuje Aron nielen s komunistami, ale aj s tými francúzskymi intelektuálmi (ako Jean-Paul Sartre, alebo Maurice Merleau-Ponty), ktorých podľa neho oslnil marxizmus a proletárske hnutie.

J. Wiatr priznáva, že „... Aronova knižka je čestnou kritickou štúdiou v tom zmysle, že stanoviská, proti ktorým bojuje, skutočne existujú a že hrali dokonca nespornú úlohu v prípade určitých interpretácií marxizmu.“³

Zároveň však odhaľuje tie metodologické postupy, ktorých pomocou niektoré názory vydávajúce sa za marxistické nadsadzujú a potom ich ľahko prekonáva, ukazuje ich primitívnosť.

Ideológiu ukazuje Aron ako „opium intelektuálov“, ako „určité náboženstvo“, ako falošné vedomie. Ideológia podľa neho hrá veľkú úlohu, najmä v hospodársky menej rozvinutých krajinách. Bojovať proti ideológii komunizmu treba medzi intelektuálmi zasievajúcimi skepsy. Zánik ideológie nastane až vtedy, keď sa vyriešia problémy hospodárskej zaostalosti.

Zánik ideológie, ako konzervatívna utópia sa menej spája s hospodárskym blahobytom (hoci aj s tým) a viac s politickým rozčarovaním inteligencie za posledné desaťročia. V hospodársky rozvinutej spoločnosti podľa týchto utópií nebude treba ideológie, lebo na jej miesto nastúpi spoločenské inžinierstvo a rôzne iné racionalistické koncepcie riadenia spoločnosti.

Rozvojom hospodárstva, rastom blahobytu budú odumierať spoločenské triedy, nebudú veľké spoločenské zrážky, a preto neustále bude klesať význam ideológie.

Zaujímavé sú úvahy o zániku ideológie v socialistickej spoločnosti aj preto, že Wiatrom kritizovaný autor — Radomír Lukič — je jedným z popredných juhoslovanských sociológov.

Ideológiu chápe Lukič ako falošné vedomie, ktoré vzniklo zo spoločenských príčin. So zánikom ostrých triednych konfliktov, so zánikom socialistickej samosprávy začína boj medzi ideológiou ako falošným vedomím a vedeckým racionalizmom. Ideologizáciu podporuje už sama existencia politických strán, „lebo strany stavajú do falošného svetla ciele a záujmy, ktorými sa v činnosti riadia.“⁴ Čím viacej sa bude rozvíjať socializmus, tým pravdivejšie bude poznanie spoločenských procesov, tým silnejšia dezideologizácia. Podľa Wiatra v ďalšom vývine socialistickej spoločnosti bude pokračovať jej diferenciácia, t. j. budú vznikať sociálne skupiny s novými postavením, s novou funkciou v spoločenskom systéme a teda aj s novými záujmami vyjadrenými v nových ideologických postojoch. Už existencia profesionálnych byrokratov — za dnešnej povahy techniky a zložitosti spoločenského života nevyhnutná — prináša rozdielné stanoviská. Nehovoriac už napríklad o rozdieloch v nazeraní na zložitú, povahu spoločenských problémov, napr. u funkcionárov — u tých, čo rozhodujú, a u tých, na ktorých sa rozhodnutia vzťahujú.

„Zánik ideológie“ sa v niektorých sociologických prácach vysvetľuje ako výsledok určitých relácií medzi stupňom ekonomického rozvoja krajiny a stuňom politickej angažovanosti jej občanov. Tieto práce

² R. Aron, *Fin de l'age ideologique?* v zborníku pod redakciou T. W. Adorna a W. Dirksa, Sociologica, Frankfurt n. M. 1955, 219—233.

³ Tamže, 18.

⁴ Tamže, 42.

prinášajú informácie, podľa ktorých v západnej Európe po druhej svetovej vojne nepochybne poklesol politický radikalizmus, zmenšil sa počet veľkých triednych zrážok. Podľa Wiatra to však ešte nemusí potvrdzovať, že depolitizácia spoločenského života znižuje osobnú angažovanosť občanov v politickom dianí. Je potrebné všimnúť si popri ekonomických podmienkach aj rozdielne historické podmienky, tradície atď., ktoré majú značný vplyv na utváranie ideologickej atmosféry v jednotlivých štátoch (USA, Švédsko, Francia atď.).

Problémy ideológie sú natoľko zložité, že nie je dost dobre možné posúdiť vplyv ekonomických — a iba ekonomických — podmienok na ďalší osud ideológií, a to jednak pre krátkosť času, v ktorom sa moderná kapitalistická spoločnosť rozvíja a tiež pre nedostatok sociologických prieskumov, v ktorých by sa zhodnotil vplyv ostatných faktorov na zánik ideológie.

Kritickoanalytickú prvú kapitolu možno vlastne pokladať za určitý úvod k sústavnejšiemu pozitívnemu skúmaniu ideológie v ďalšej časti práce, venovanej definícii ideológie. Po informatívnom oboznámení sa s rozličnými pokusmi o typológiu a klasifikáciu definície ideológie Wiatr sám uprednostňuje v klasifikácii genetické, štrukturálne a funkčné kritériá. Priznáva však, že aj pri dodržiavaní týchto kritérií dochádza k mnohoznačnosti, prekrývaniu a najmä, že ani tieto kritériá neumožňujú jasné a jednoznačné vymedzenie rozdielov medzi ideológiou a inými formami spoločenského vedomia.

Pomerne veľa pozornosti venuje autor označeniu ideológie, ako falošného vedomia. Nesúhlasí s absolutizáciou výroku mladého Marxa, keď ideológia sa pokladá skrz-naskrz za falošné vedomie. Časť diskutujúcich v súčasnom období chápe ideológiu ako falošné vedomie v tom zmysle, že falošnosť vedomia je rozdiel medzi skutočnosťou a „subjektívnym odrazom“ tejto skutočnosti u ľudí, zatiaľ čo iní chápu falošnosť vedomia, ako

zámerné falšovanie skutočnosti, vedomé zastieranie skutočných vzťahov spoločnosti z hľadiska určitej triedy či skupiny.

J. Wiatr sleduje základné tendencie marxistov v chápaní ideológie, v jej definícii a interpretácii názorov klasikov. V závere sám definuje ideológiu, ako „relatívne sponoriadaný súhrn názorov, ktorého špecifickou črtou je funkčná súvislosť medzi záujmami a snahami spoločenskej skupiny“.⁵ Teda dôraz je na funkčných súvislostiach medzi záujmami a snahami spoločenskej skupiny.

Ťažisko Wiatrovej práce je v tretej časti, kde sa zaoberá významom ideológie v spoločenskom živote.⁶

V tejto poslednej (v pôvodine i preklade) kapitole mu nejde natoľko o všeobecné hodnotenie ideológie a jej významu v spoločnosti, ako skôr o upresnenie niektorých momentov jej vzťahu k iným formám spoločenského vedomia, najmä k politike, morálke a vede. Autor tu presvedčivo ukazuje úlohu ideológie ako jednotiacoho činiteľa, ktorý zomkyna ľudí do pomerne pevných celkov, dáva im určitú istotu, pocit spolupatričnosti pri presadzovaní ich záujmov

⁵ Tamže, 98.

⁶ Žiada sa povedať, že v pôvodine má práca 5 kapitol a v preklade sa podľa pôvodného poradia vynechala kapitola tretia („dezideologizácia západných spoločností — mýtus alebo skutočnosť“) a štvrtá kapitola („problém dezideologizácie v podmienkach ľudového Poľska“). V týchto kapitolách autor uplatnil teoretické a metodologické princípy, ku ktorým dospel v druhej kapitole pri analýze ideologických pomerov v niektorých vyspelých kapitalistických štátoch a tiež v ľudovom Poľsku, s cieľom vyjasniť, či je tu vôbec oprávnené hovoriť o nejakej dezideologizácii. Nie je natoľko zaujímavá negatívna odpoveď na túto otázku, ako skôr sám rozbor situácie, spôsob, ako k nej dospel. Snáď by aj nášho čitateľa zaujímal autorov historický pohľad na vývin ideologických pomerov v Poľsku, na formovanie sa ideologických momentov národného sebedomia, jeho kritika stalinských deformácií a najmä jeho interpretácia ideologických postojov súčasnej poľskej mládeže.

a súčasne vytvára aj kritériá pre hodnotenie rozličných javov, s ktorými sa v živote stretávajú, prípadne sa môžu stretnúť. Ideológia má pritom tú zvláštnosť, že jej reakcia nemusí vždy byť podmienená danými konkrétnymi podmienkami a objektívnymi potrebami ľudí. Je tu, pravda, vzájomná — aj keď relatívna — spätosť objektívnych podmienok a ideologického reagovania. No často sme svedkami toho, že veľká úloha ideológie vyplýva predovšetkým z rozvinutosti, bohatosti danej spoločenskej štruktúry a v inom prípade zase práve zo zaostalosti. Autor tu na malom priestore dosť presvedčivo ukazuje úlohu idey najmä v rozvojových krajinách a zdá sa mu, že je to preto, lebo „hnutia dosahujú svoje ciele najprv v oblasti idey a iba potom ich realizujú v praxi“.⁷

Z množstva podnetných myšlienok si zaslúži pozornosť najmä otázka vzťahu ideológie a morálky. Cieľ ľudského snaženia je jasný — ľudské šťastie. Boj za socializmus je tiež bojom za ľudské šťastie. Avšak nie všetky použité prostriedky v záujme tohto cieľa nás skutočne k tomuto cieľu aj priblížili. „... antihumánne prostriedky, dokonca aj vtedy, keď prinášajú okamžitý taktický úspech, poškodzujú sám cieľ aktivity socialistických síl, spomaľujú zrod skutočne spravodlivých socialistických medziľudských vzťahov.“⁸

Pokiaľ ide o vzťah ideológie a politiky, J. Wiatr je toho názoru, že „ideológia nie je propagandistickou ozdobou už prijatých

politických rozhodnutí, ktoré sa vytvára *post factum*. To, že v rokoch kultu osobnosti bývalo ináč, nezapríčinil marxizmus, ale vulgarizácia a dogmatizácia teórie, ktorá je cudzia jeho duchu a literatúre“.⁹

Z viacerých strán osvetľuje J. Wiatr protirečivý vzťah ideológie a vedy. Ide tu o dve formy spoločenského vedomia, no ich vzťah nemožno vystihnúť podľa jedného kritéria. „Funkčná súvislosť medzi vedeckým poznaním a praktickou činnosťou tried je príčinou, že nemôže existovať ideologicky neutrálna veda,¹⁰ píše J. Wiatr. Osobitnú pozornosť venuje požiadavkám, ktoré má spĺňať vedecká ideológia.

V závere zdôrazňuje autor myšlienku, ku ktorej smeruje jeho bádanie a ktorá robí jeho prácu takou aktuálnou: že koncepcia súmraku ideológie je neudržateľná, že práve silné prenikanie ideológie do všetkých foriem spoločenského života je v súčasnom svete všeobecnou tendenciou. „V tomto svete má teda ideológia veľkú a významnú úlohu. Zmocňuje sa rozumu i srdca a kľiesni cestu uskutočneniu historických úloh našej epochy,“¹¹ končí J. Wiatr.

Ondrej Filo

⁷ Tamže, 136.

⁸ Tamže, 151.

⁹ Tamže, 138.

¹⁰ Tamže, 162.

¹¹ Tamže, 170.